

Sammlaren

Tidskrift för forskning om
svensk och annan nordisk litteratur
Årgång 137 2016

I distribution:
Eddy.se

Svenska Litteratursällskapet

REDAKTIONSKOMMITTÉ:

Berkeley: Linda Rugg

Göteborg: Lisbeth Larsson

Köpenhamn: Johnny Kondrup

Lund: Erik Hedling, Eva Hættner Aurelius

München: Annegret Heitmann

Oslo: Elisabeth Oxfeldt

Stockholm: Anders Cullhed, Anders Olsson, Boel Westin

Tartu: Daniel Sävborg

Uppsala: Torsten Petterson, Johan Svedjedal

Zürich: Klaus Müller-Wille

Åbo: Claes Ahlund

Redaktörer: Jon Viklund (uppsatser) och Andreas Hedberg (recensioner)

Biträdande redaktör: Ljubica Miočević

Inlagans typografi: Anders Svedin

Utgiven med stöd av

Svenska Akademien, Vetenskapsrådet och Sven och Dagmar Saléns Stiftelse

Bidrag till *Samlaren* insändes digitalt i ordbehandlingsprogrammet Word till info@svelitt.se. Konsultera skribentinstruktionerna på sällskapets hemsida innan du skickar in. Sista inlämningsdatum för uppsatser till nästa årgång av *Samlaren* är 15 juni 2017 och för recensioner 1 september 2017. *Samlaren* publiceras även digitalt, varför den som sänder in material till *Samlaren* därmed anses medge digital publicering. Den digitala utgåvan nås på: <http://www.svelitt.se/samlaren/index.html>. Sällskapet avser att kontinuerligt tillgängliggöra även äldre årgångar av tidskriften.

Svenska Litteratursällskapet tackar de personer som under det senaste året ställt sig till förfogande som bedömare av inkomna manuskript.

Svenska Litteratursällskapet PG: 5367–8.

Svenska Litteratursällskapets hemsida kan nås via adressen www.svelitt.se.

ISBN 978–91–87666–36–0

ISSN 0348–6133

Printed in Lithuania by
Balto print, Vilnius 2017

gerkunnskap hos elever er nødvendig når litteratur leses; må de vite noe om både form og prosess? Det overordnede spørsmålet blir: hva er sjangerkunnskap til hjelp for?

Når Dahl analyserer de fem lærebøkene og antologiene som utgjør det empiriske materialet for avhandlingen, blir det snakk om å se på hvilke sjangrere som er representert, mer enn at det diskuteres hva læremiddelet forklarer om sjangrene. Noe av det som skrives fram, kunne like gjerne ha vært plassert under diskusjonen om utvalg og forfatterskap. Undersøkelser viser at lærebøkene er lite eksplisitte når det gjelder å omtale og problematisere sjangrere. Det blir derfor snarere et spørsmål om å vise fram sjangrene mer enn å diskutere dem.

Nytt i lærebøkene er imidlertid tilkomsten av sakprosaetekster, men det fastslås raskt at "sakprosa inte integreras på samma sätt i läromedlens tal om genre och texter som begreppen skönlitteratur eller roman vilka används frekvent" (252). Det er betimelig å etterlyse en nærmere diskusjon av hvorvidt det utvidede tekstbegrepet har medført at sakprosa og skjønnlitteratur plasserer seg i sterkt adskilte tekst kategorier istedenfor å bli omtalt og analysert ut fra sine tekstspesifikke særtrekk som tekster.

Samlet sett er Dahls avhandling svært godt strukturert, den besvarer sine forskningsspørsmål og den bringer nye og videreutviklende perspektiver på hva som legitimerer litteraturstudiet i de valgte læremidlene. Den undersøker på svært grundig vis de valgte læreverkene og integrerer teori og metode på avansert vis. Analysene av de fem læremidlene viser at det er klare forskjeller i legitimeringsgrunnlag mellom de tematisk og de kronologisk disponerte bøkene. Avhandlingen gir derfor et viktig bidrag til det litteraturdidaktiske feltet.

Bente Aamotsbakken

Johan Edlund, *Modernitet och myt. Avföretrollning och återföretrollning i Knut Hamsuns Sult, Mysterier och Pan* (Critica Litterarum Lundensis, 13). Avdelningen för litteraturvetenskap, Språk och litteraturcentrum, Lunds universitet. Lund 2015.

Den litteraturforsker som i dag vil skrive om den tidlige Knut Hamsun, gjør ikke livet lett for seg selv. Ikke bare skal man forholde seg til store mengder forskningslitteratur, man skal også ha noe nytt å melde. Derfor er det tøft gjort av Johan Edlund å satse på en doktoravhandling om de mest om-

diskuterte romanene til den tidlige Hamsun: *Sult* (1890), *Mysterier* (1892) og *Pan* (1894). Jeg var opponent ved Edlunds disputas i 2015, og selv om jeg har en del innvendinger mot avhandlingen, har jeg også mye godt å si om den. Den er resultatet av et selvstendig forskningsprosjekt som insisterer på å gi et nytt perspektiv på Hamsuns forfatterskap i 1890-årene. Det teoretiske grunnlaget finner Edlund i det Max Weber-inspirerte begrepsparet "avföretrollning" og "återföretrollning" (på norsk "avfortrylling" og "gjenfortrylling"), som benyttes med stor konsekvens. Viljen til historisk kontekstualisering er sterk, og her anvendes både modernitetsteorier og biografisk litteratur. De tre romananalysene er velstrukturerte og fokuserte: Først dras leserne med inn i romanens åpningskapittel, deretter trekkes vi ut for å få et historisk blikk på omstendighetene rundt skrivingen og utgivelsen, for så å føres inn i romanen igjen, med fokus på dynamikken mellom av- og gjenfortrylling. I analysene finnes mange gode karakteristikk og skarpe observasjoner. Edlund viser også at han er godt informert om tidligere Hamsun-forskning, som han deler inn i biografiske, ideologikritiske og tekstorienterte lese måter, uten å forholde seg polemisk til noen av delene. Avhandlingen er velskrevet, det vitenskapelige referansesystemet er i orden, og det er i det hele tatt noe sympatisk over avhandlingen. To hjerteresukk vil jeg likevel tillate meg: Forfatteren burde brukt førsteutgaver av Hamsuns romaner (siden de senere til en viss grad ble endret) og avhandlingen burde vært språkvasket av en person med norsk som morsmål (det er for mange sitatfeil). I det følgende vil jeg gi en kort oversikt over boken, for deretter å komme med noen innvendinger.

Avhandlingen har 332 sider fordelt på seks kapitler, samt innledning og avslutning. Den faller naturlig i to hoveddeler: Den første tar for seg forskningsfeltet (kap. 1), det teoretiske utgangspunktet (kap. 2) og Hamsuns sivilisasjonskritikk og hans vei til gjennombruddet i 1890 (kap. 3). Dette bygger opp til den andre hoveddelen, som består av analyser av *Sult* (kap. 4), *Mysterier* (kap. 5) og *Pan* (kap. 6). Innledningsvis heter det at den overordnede målsetningen med avhandlingen er "att utveckla resonsemang kring författerskapets problematiska förhållningssätt till moderniteten vid tidpunkten för det publika genombrott som ägde rum kring decennieskiftet 1890. Avhandlingen syftar till att utveckla, nyansera och precisera den litteraturvetenskapliga diskussionen om relationen mellan författaren och hans tid" (13). Videre

er det en grunnleggende tanke at den ambivalens som preget Hamsuns holdninger til de omfattende sosiale forandringene i epoken fikk en sterk innflytelse på hans livs- og verdensanskuelse. Studien søker således "beskriva och tolka hur förhållningssätten till moderniteten i ett andra led fick en bestämmande verkan både på hans litterära genomslag och på de texter som blev resultatet av strävningen" (13).

For å få teoretisk grep om Hamsuns ambivalens knytter studien an til begrepene – eller tankefigurerne – "avförtrollning" og "återförtrollning" av verden. Det første, som betegner de omfattende rasjonaliseringsprosessene i vestlig historie, er hentet fra Max Webers religions- og kultursosiologiske teorier, lansert omtrent en generasjon etter Hamsuns gjennombrudd. Det andre begrepet betegner de motreaksjoner som har kommet mot utviklingen av den moderne vestlige rasjonalitet og statsstyring, i form av nye forsøk på "förtrollning" av verden. I Hamsuns tidlige forfatterskap – som tar mål av seg til å formidle den moderne tids nervøse energi og avstikkende personligheter – aktiveres også denne motreaksjonen, på ulike måter. I framskrittets og frigjøringens tid har noe vesentlig gått tapt, noe som har med autentisitet og livsintensitet å gjøre. Men i kunsten og litteraturen kan disse tilstandene igjen søkes og utforskes.

Avhandlingens hovedtese er at "begreppen avförtrollning och återförtrollning är interessanta och särskilt väl lämpade för att tillämpas i resonemang om det tidiga författerskapets förhållande till moderniteten" (16). Videre heter det: "Avhandlingen utforskar den dynamiska relationen mellan en av den nya tidens konsekvenser – världens avförtrollning – och foreställningen om den återskapade förtrollning som jeg menar präglade författarens genombrottsfas, och hur denna polaritet manifesteras i de tre romaner jeg betraktar som de mest centrala i författarens 1890-talsproduktion" (16).

I kapittel 3, *Den tidige Hamsuns civilisationskritik och vägen til genombrottet*, tar Edlund for seg Hamsuns kritikk av det samfunnet og den kulturen som var i omforming rundt ham. Tidligere forskning har hatt en tendens til å skille mellom to faser i Hamsuns forfatterskap: en modernistisk og psykologisk orientert fase på 1890-tallet og en mer realistisk og sosialt orientert fase fra 1910-tallet og utover. I likhet med Atle Kittang og Aasmund Brynildsen problematiserer Edlund dette skillet, og fremhever ambivalensen mellom fascinasjon og avstandstaken som et karakteristisk trekk ved for-

fatterskapets første fase. De to reisene til Amerika i 1880-årene ble skjellsettende opplevelser som dannet grunnlaget for en kritikk av den moderne verden, som for Hamsun fortonet seg som materialistisk og åndsfattig. Alle verdier omsettes i penger. Denne kritikken kommer tydeligst frem i boken *Fra det moderne Amerikas Aandsliv* fra 1889, men Edlund merker seg – slik Lars Frode Larsen har gjort før – at han også *benytter* seg av de markedsføringsstrategiene han selv kritiserer, når det gjelder å fremme sitt eget navn og virke: "I formen, i den katalogiserende stilen, i forsøket att fånga det uppdrivna, av kommers dikterade livstempo som mer än något annat präglade Amerika, närmade sig Hamsun den reklamkultur han sade sig ogilla" (116). Politisk støtter han den radikale venstresiden, men han oppfatter likevel seg selv som tilhørende en åndsadel av sensitive litterater og nerve-mennesker: "Han hyllade det ensamma geniets strävan mot originalitet och autonomi i förhållandet till vad han ansåg vara utjämnande kollektivism och demokrati. Men som sagt var han mycket medveten om spelreglarna för hur man lanserar sig själv som författare inom ramen för den liberala marknadsekonomi." (127). Ikke minst skaper Hamsun blest rundt sitt eget navn når han som omreisende foredragsholder rakker ned på Ibsen og andre realistiske forfattere og krever en ny, psykologisk orientert litteratur. Dette kapitlet fungerer godt. Før jeg går nærmere inn på Edlunds lesninger, vil jeg imidlertid kommentere noen punkter i det teoretiske og metodiske opplegget.

Kapittel 2, *Hamsun och det moderna*, innledes med noen betraktninger om Hamsuns forhold til Strindberg og det moderne, men fungerer hovedsakelig som et teoretisk avklarende kapittel. Og det er spesielt begrepene modernitet, avförtrollning og återförtrollning som diskuteres her. La oss se nærmere på dem. Modernitet og modernisme er uomgjengelige i diskusjonene omkring de siste 150 års litteratur, men de brukes på så mange ulike måter at de nærmest mister sin mening om de ikke presiseres. I denne avhandlingen er ambivalens, motstrid og "kluvenhet" de sentrale karakteristika på *det moderne*. På den ene siden framskrittoptimisme, sosiale reformer, forandring, individualisme og frigjøring fra tradisjonelle forestillinger. På den andre siden ubehag, hjemløshetsfølelse, nostalgi etter tapte verdier og lengsel mot det genuine og autentiske. Edlund støtter seg her til teoretikere som Marshall Berman, Bruno Latour, Tim Armstrong og andre. Hos Armstrong finner Edlund et frukt-

bart resonnement omkring forholdet mellom den sosiale moderniteten og det litterært modernistiske, "ett synsatt där de materiella förändringarne och de estetiska uttrycken förstås som delaktiga i en reciprok relation med varandra" (67). Dette synspunktet blir sentralt i avhandlingen. Her forstås *modernisme* som "konstnärliga reaktioner sammanflätade med genomgripande materiala, sociala och ekonomiska förändringar, det vill säga med den sociala modernitet som bidrog till att radikalt omstöpa samhällslivet i Hamsuns samtid" (67). Og hos Michael Saler finner Edlund en karakteristikk av moderniteten som leder oss over til Max Weber: "modernity is 'disenchanted'" (68).

Begrepet "världens avförlrollning" lanserte Weber ifølge Edlund i 1917 i foredraget "Vitenskap som kall", hvor det knyttes til den vestlige avmystifisering av verden ved hjelp av rasjonalisering og intellektualisering. I denne historiske prosessen har religionen og vitenskapen stått sentralt. Edlund siterer også fra Webers *Den protestantiske etikk og kapitalismens ånd*, hvor det moderne samfunn karakteriseres som et rasjonalitetens "jernbur". I sin redegjørelse støtter Edlund seg dessuten til Weber-kjennerne som Sven-Eric Liedman, Svante Nordin, Per Månsson, Nicholas Gane og Michael Saler. Han er ikke blind for at begrepet i dag har mistet mye av sin opprinnelige sprengkraft, men mener likevel at det er relevant for å belyse aspekter av det moderne og den litteraturen som ble påvirket av den sosiale modernitetens "inbrytning", og særlig Hamsuns ambivalente forhold til moderniteten.

Begrepet "återförlrollning" finnes ikke hos Weber, og ifølge Edlund tenkte han seg ikke at et "Wiederverzauberung" eller liknande fant sted, selv om enkelte formuleringer i boken om den protestantiske etikken kan minne om det (85). Det nyere begrepet "återförlrollning" betegner det som kan kalles det rasjonalistiske modernitetens bakside, eller "en del av den moderna världens heterogena uttryck" (82). Den er knyttet til den "sorg" som følger av modernitetens mange oppbrudd. Forestillingen om en gjenförlryllet modernitet har ifølge Liedman (og Edlund) sine røtter i romantikken, med dens lengsel etter spontanitet og fantasi:

Föreställningen om den återvunna förlrollningen är vanskelig att fånga i entydiga begrepp. Men återförlrollning handlar om ett slags växelverkan i förhållande till den rasjonalitet och den instrumentella världsbild som moderniseringen och därmed avförlrollningen bidragit till att skapa. Som kodord för föreställningen om återförlrollning kan anges

förlrollningen, autentisitetens längtan, rasjonalitetskritik och mystik. Ett överskridande av en materialistisk, instrumentell världsupfattning är ofta central för de som intresserar sig för tanken. (83)

Anvendt på Hamsuns tidlige forfatterskap blir återförlrollning en "verksam myt som har till syfte att återskapa vissa värden som gått förlorade i takt med modernitetens framväxt" (85). Valget av Max Weber som sentral teoretisk referanse er spennende, men ikke uproblematiske. Her vil jeg anføre fire ting. For det første er det ikke riktig at Weber lanserte avförlryllingsbegrepet i 1917 i artikkelen "Vitenskap som kall". Han lanserte det allerede i 1913 i "Om noen kategorier i den forstående sosiologi". Begrepet var heller ikke med i førsteutgaven av *Den protestantiske etikk og kapitalismens ånd* fra 1904/05, men ble tatt inn i den reviderte utgaven fra 1920. I 1913-artikkelen skriver Weber: "En handlemåte som retter seg etter for eksempel magiske forestillinger er subjektivt sett ofte av langt mer formålsrasjonell karakter enn en hvilken som helst ikke-magisk 'religiøs' handlemåte, da religiøsiteten jo nettopp med tiltagende avförlrylling av verden tvinges til å anta en mer formålsirrasjonell betydningreferanse (for eksempel 'grunnholdningsmessig' eller mystisk)." (Oversatt av Ole Letnes og Bjarne Markussen etter Max Weber, "Über einige Kategorien der verstehenden Soziologie" (1913), i *Gesammelte Aufsätze zur Wissenschaftslehre*, Tübingen [1922] 1988, 433.)

For det andre: Om ikke Weber bruker begrepet "återförlrollning" i foredraget fra 1917, så kommer han i alle fall nær det når han avslutningsvis snakker om en *ny polyteisme* i moderne tid:

Vi lever – fast i en annen mening – som man gjorde under antiken, då man ännu inte hade avklätt världen dess gudar och demoner. Grekerna offrade än till Afrodite, än till Apollon, och framför allt offrade var och en till sin stads gudar. Och likadant gör vi än i dag, fast världen nu er avklädd sina mystiska drag, men med en genuin inre plasticitet. Över dessa gudar och deras kamp härskar ödet, men helt säkert ingen 'vetenskap'. Man kan endast forstå vad det gudomliga är för – eller i – det ena och det andra systemet. (Max Weber, *Vetenskap och politik*, Göteborg 1977, 30.)

For det tredje: Det er uklart hvilken status begrepene "avförlrollning" og "återförlrollning" har i avhandlingen. Edlund vegrer seg for å kalle dem analytiske begreper, han foretrekker å kalle dem

”tankefigurar” eller ”analysredskap”: ”Tankefigurerna bör ses som tankeväckande och inspirerande, inte som analytiska begrepp. De används produktivt som redskap att tänka med, som hjälpmedel för att beskriva och tolka författarens förhållnings-sätt till den sociala modernitet han konfronterades med, och som analysredskap för de texter jag interesserat mig för” (16). Risikoen med slike överordnade begreper er at presisionsnivået blir for lavt. Spørsmålet som reiser seg er da hvilke analytiske begreper som kunne vært brukt? Her undrer jeg meg over at ikke Edlund går nærmere inn på Webers rasjonalitetsbegrep, både fordi rasjonaliteten er kjernen i avfortryllingen og fordi Weber bruker det på en nyansert måte i sine religionssosio-logiske skrifter. I det som regnes som hans hovedverk, *Wirtschaft und Gesellschaft*, som ble posthumt publisert i 1922, bruker han nesten ikke avfortryllingsbegrepet. Derimot bruker han begrepet *rasjonalisme* ofte, og det er jo dét avfortrylling handler om. Men han snakker om ulike typer: *Vitenskapelig rasjonalisme* (evnen til å beherske verden gjennom beregning), *metafysisk-etisk rasjonalisme* (systematisk og intellektuell bearbeidelse av religiøse og eksistensielle spørsmål) og *praktisk rasjonalisme* (utviklingen av en metodisk livsførsel, som munkenes asketiske atferd, metodistenes religiøse beregninger, entreprenørens profittmaksimering). Weber er særlig interessert i hvordan metafysisk-etisk rasjonalisme (protestantisme) har lagt føringer for praktisk rasjonalisme i det økonomiske liv (kapitalisme). Spørsmålet mitt er om ikke disse begrepene kunne fungert som mer presise og nyanserte *analytiske* begreper i lesningen av Hamsun?

For det fjerde: Forholdet mellom begrepene ”avfortrollning” og ”återfortrollning” er ikke så symmetrisk som det ser ut til. Når det gjelder det første, synes jeg Edlunds utlegning er klargjørende. Og når han påviser hvordan Hamsun i romanene skildrer sin samtid – både storbyen og småbyen – nettopp som en avfortryllet verden, er det ofte trefende, som i denne karakteristikken:

Den värld som framställas i *Sult* är präglad av rationalisering, differentiering och sekularisering – kort sagt avfortrollning – på ett konkret sätt. Avfortrollningen får konsekvenser för de relationer berättaren ingår i och för hans sätt att agera som författare på den litterära marknaden. Den urbana miljön texten spelar i utgör en avfortrollad värld i den bemärkelse att hans relationer till de andra romanpersonerna präglas av tillfällighet och godtycke. (172)

Derimot klarer jeg ikke å bli fortrolig med begrepet ”återfortrollning”, i det minste slik det anvendes her. Jeg liker det bedre når Edlund bruker ord som ”livsintensitet” og lignende. Men ”återfortrollning”? Jo, i analysen av *Pan* passer det godt, men ikke like mye i *Sult* og *Mysterier*. Begrepet ”återfortrollning” lover så å si mer enn det holder. Dette vil jeg belegge med følgende resonnement.

Webers teori er at man en gang hadde en fortryllet verden, det vil si at man prøvde å *forklare* verden ved hjelp av naturreligion og *manipulere* den ved hjelp av magi. Så kom rasjonalismen og erstattet denne forklaringsmodellen med en ny vitenskapelig basert modell. Da kunne man i stedet *beherse* verden gjennom *beregning*. Men dette medførte et meningstap, verden ble tømt for eksistensiell mening. Meningstapet er altså en *effekt* av avfortryllingen. Men hva betyr så gjenfortrylling? Det *kan* bety at man erstatter den vitenskapelige forklaringsmodellen med en *tredje* modell som gir mer mening, en modell som er en slags moderne variant av den første. Det er dette Edlund beskriver på side 84: ”I konkrete religiøse termer kan man tala om återfortrollning i form [av] den starka väckelsrörelse som präglar både den muslimska och den kristna världen.” Her kunne man også nevne astrologi og ulike varianter av New Age-religion. Man kan si hva man vil om dette, men de har i det minste en alternativ forklaringsmodell og beherskelsesstrategi å komme med – som ikke får meningstapet som effekt. Men det er ikke slik Edlund bruker begrepet i avhandlingen. På side 83 er kodeordene for återfortrollning: ”förundran, autenticitetslängtan, rationalitetskritik och mystik. Ett överskridande av en materialistisk, instrumentell världsuppfattning är ofta central för de som interesserat sig för tanken.” Og videre heter det:

Som projekt rymmer den [återfortrollningen] en mytisk föreställning om restaurering, det vill säga en idé att världen kan återfå den spontanitet och skönhet som modernitetens effektivitetsiver jagat på flykten. Den nyskapade förtrollningen är emellertid inte bara avsedd att gå världen en förnyad karisma. Genom att återskapa vissa centrala värden som präglade den förmoderna, ännu förtrollade världen, söker konstnären förlåna konsten den intensitet som den risikerar att förlora i moderniteten. (88)

Her handler det ikke lenger om å erstatte én forklaringsmodell med en annen. Det handler om ”spontanitet”, ”skönhet”, ”karisma” og ”intensitet”, kort

sagt strategier for å kompensere for meningstapet, det vil si kompensere for effekten av den vitenskapelige forklaringsmodellen. Verken den navnløse hovedpersonen i *Sult* eller Nagel i *Mysterier*, med alle sine fantasier, løgner, skriverier og naturekstaser, stiller opp noen seriøse alternative forklaringsmåter på hvorfor tingene går som de går. De søker livsintensitet og mening gjennom kunst og erotikk og beruselse. Glahn derimot går lenger enn dette. Han forsøker å forklare (eller bortforklare) hendelsene med henvisning til naturens og årstidenes mektige påvirkningskraft. Her nærmer vi oss en återförtrollning i den første meningen. Med andre ord: "Avförtrollning" og "återförtrollning" (i kunstnerisk forstand) er asymmetriske begreper, fordi det første handler om å erstatte en magisk forklaringsmodell med en vitenskapelig, mens det andre ikke handler om å erstatte den vitenskapelige modellen med en ny magisk forklaringsmodell, men å kompensere for den vitenskapelige modellens effekt, nemlig meningstapet. (Det er derfor det alltid går galt med disse heltene: deres geberder blir slag i luften, de har ikke noe skikkelig alternativ til rasjonalitetens jernbur.)

Til tross for disse innvendingene mener jeg ikke at Edlund skulle unnlate å bruke sine weberske hovedbegreper. Tvert imot synes de velegnet til å påpeke ambivalensen i Hamsuns forhold til moderniteten. Men en presisering og ytterligere begrepsavklaring hadde vært på sin plass.

Så langt det teoretiske grunnlaget. Når det gjelder det metodiske opplegget, undrer jeg meg over at det ikke fins et eget kapittel om dette. Mange spørsmål reiser seg: Hva vil det si å lese Hamsun i Webers optikk? Hvordan balansere tekst og kontekst? Hva ser man, og hva faller utenfor det analytiske blikket? Her vil jeg imidlertid knytte noen kommentarer til Edlunds måte å historisere Hamsun på. De modernitetsteoriene Edlund benytter seg av, har et høyt abstraksjonsnivå. Avhandlingen tar for seg et begrenset historisk tidsrom, pluss minus 1890. Modernitetsbegrepet er, som tidligere nevnt, godt klarlagt. Det som overrasker meg, er at det ikke fins en eneste referanse til norske eller skandinaviske historikere om modernisering av Norge.

Edlund opererer med to nivåer av historisk skriving: et *individnivå* som tar for seg Hamsuns kamp for en plass på parnasset (med støtte i den biografiske Hamsun-forskningen), og et *historisk makronivå* som omhandler de store gradvise omveltningene i vestlige samfunn og i vestlig mentalitet (rasjonalisering, byråkratisering, demokratisering,

industrialisering, kapitalisme og vitenskap), med støtte i internasjonal modernitetsteori: "Hamsun ingick i en vid och brokig krets västerländska författare, konstnärer och intellektuella som under 1800-talets sista decennier sökte registrera och tolka de omvandlingar som präglade tiden. Hans genombrott och inledande framgångar som författare löpte samman med modernitetens stadfästelse i vid bemärkelse i de nordiska länderna" (16).

Men det *nasjonalhistoriske* nivået mangler i fremstillingen. Passer Webers modernitetsbegrep for det norske samfunn på slutten av 1800-tallet? Jeg minner om at tyskeren Hans Magnus Enzensberger i boka *Norsk utakt* treffende har karakterisert Norge som en blanding av et folkemuseum og et kjempemessig fremtidslaboratorium. Norge er i motsetning til Sverige en ung nasjon, og her gikk det moderne fremskrittet hånd i hånd med en dyrking av nasjonale tradisjoner, natur og kollektivism (i form av et utbredt foreningsliv). Mitt poeng er altså at ting som hos mange teoretikere forstås som modernitetens motsats, ikke var en motsats, men *en del av* moderniteten i Norge.

La oss ta Hamsuns naturdyrkelse i *Pan* som eksempel. Edlund skriver ganske riktig på side 230: "Men det var først sommaren 1894, sedan författaren återvent till Sörlandet och trakterna kring Kristiansand, som boken kunde färdigställas under den senare delen av året. Romanens andra del hade som nämnts kommit till före det egnetliga arbetet med romanens första del inlett och hade tryckts i tidskriften *Samtiden* i maj 1893." Men hva skjedde i Kristiansand? Hva møtte Hamsun her som kunne inspirere ham til å lykkes med en roman han ikke lyktes med i Paris? Ett svar er at han her møtte *skog* og et miljø med interesse for skog og landskapsdyrkelse. Dette var ikke en irrasjonell opposisjon mot det moderne, tvert imot var skogsromantikken en del av moderniseringen av byen, og den ble drevet frem av en offiser og kartograf som også var formann i Christianssands Byselskap. Denne offiseren var bror av dikteren Henrik Wergeland, nemlig oberstløytnant Oscar Wergeland. Som historikeren May-Brith Ohman Nielsen har påpekt (i artikkelen "Oscar Wergeland og Ravnedalen") fantes det knapt skog langs nordlandskysten, verken i 1894 eller i 1850-årene, som bokas handling er lagt til. Den var nedbeitet og avhugget, som kystskogen langs resten av Norge. Unntaket var Kristiansand, der skogen nå var i ferd med å gro på ny takket være oberstløytnant Wergeland. Naturområdet Baneheia var trolig det første området i verden som ble

fredet for rekreasjonsformål, det ble beplantet og forskjønnert til glede for byens borgere på 1860-tallet. På 1870-tallet anla Wergeland også det romantiske parkanlegget Ravnedalen. Det var denne skogen Hamsun så fra sitt vindu i Torridalsveien 14, der han satt og skrev om en person som i likhet med Oscar Wergeland holdt til i skogen med gevær, som en skogsgud, og leste landskapet som et kart. Mye tyder på at Oscar Wergelands landskapsprosjekter og det skogsromantiske kunstnermiljøet i Kristiansand (blant annet med maleren Olav Isaachsen) bidro sterkt til å inspirere Hamsun både til stemninger og til romanfiguren Glahn. Spørsmålet blir om ikke modernitetsbegrepet, slik Edlund bruker det, blir noe snevert i forhold til moderniseringen av Norge på 1890-tallet?

La meg så gå nærmere inn på de tre romanene. Det første spørsmålet som reiser seg, er hvorfor Edlund har valgt akkurat *Sult*, *Mysterier* og *Pan*, og dermed valgt bort Hamsuns to romaner fra 1893, *Redaktør Lynge* og *Ny Jord*. Her savnes en begrunnelse. Man kan gjette at litterær kvalitet har vært utvalgsriteriet, men for en avhandling som dreier seg om Hamsuns forhold til moderniteten, kunne særlig *Ny jord* vært et viktig korrektiv. Som Walter Baumgartner har påpekt i sin bok om den modernistiske Hamsun, er det i denne romanen kapitalistene som er heltene og kunstnerne som er skurkene:

Ny Jord og *Redaktør Lynge* er samfunnskritisk tendenslitteratur, helt etter det tradisjonelle mønster som Hamsun gjorde narr av i foredragene. Typen nervøs-sensibel estet, som Hamsun selv representerer og argumenterer for, og har skapt i Nagelskikkelsen, blir nå nådeløst utlevet til latter og moralsk fordømmelse. [...] I *Ny Jord* blir dikterne fremstilt som impotente hypokondre og snyltere, mens kjøpmennene gjør kreativt, ærlig og nyttig arbeid. En av de rike og skikkelige mesénene blir drevet til selvmord av kunstnerne. Ekteskapet til en annen retter seg opp igjen og fremstår som moraliserende happy end. (Walter Baumgartner, *Den modernistiske Hamsun*, Oslo 1998, 67–68)

Her er altså tendensen den motsatte av den vi finner i de romanene Edlund skriver om, noe som ytterligere kompliserer bildet av Hamsun i 1890-årene.

I kapittel 4, "Förtrollning i avförtrollningens tid: *Sult* (1890)", tar Edlund for seg romanen om den håpefulle forfatterspiren som går omkring og sulter i Kristiania, "denne forunderlige by som ingen forlater før han har fått merke av den". Ro-

manen oppholder seg primært ved heltens tanke- og følelsesliv under sulteperiodene. Skildringen av Kristiania låner trekk fra både Hamsuns Amerika-skildringer og Baudelaire's Paris-skildringer, og står ifølge Edlund i avfortryllingens tegn. Alt er underlagt en kapitalistisk økonomi. Helten er en fattig flanør som lever på redaktørens nåde, pantelånerens nåde og husvertens nåde. Men *Sult* handler ifølge Edlund også om en sterk lengsel etter å overskride det rasjonelle og fornuftmessige. Gjennom sitt fantasiliv forvandler han sin persepsjon av virkeligheten, han søker litterær inspirasjon og henrykkes av språklige lykketreff. Kvinnen han treffer får navnet Ylajali og i fengselscellens mørke oppfinner han et nytt ord – *kuboå* – som han selv kan bestemme hva skal bety: "Textens jag søker en spesifik form av litterär inspiration, en sekulär epifani som jag tolkar utifrån tankefiguren återförtrollning. Vägen dit handlar om att skapa ett rusmedel. Via en utsvävande fantasikraft som liknar ett rus förvandlar jaget sin perception av omvärlden." (172). Dette er en treffende beskrivelse. Andre steder kan det synes som om teksttolkningen presses i en retning som skal bekrefte avhandlingens hypotese. I omtalen av scenen hvor hovedpersonen oppfinner ordet *kuboå* heter det: "Jag tolkar användingen av ordet [kuboå] i termer av ett magiskt tänkande som kan ses i linje med berättarens önskan om att återskapa den förtrollning som gått förlorad" (166). Er dette beretterens ønske? Er ikke hans ønske først og fremst å redde sitt eget selv fra oppløsning i denne scenen? Og er det ikke generelt hans ønske å få anerkjennelse, sosialt og kunstnerisk?

Et annet sted heter det om hovedpersonen: "Det kringströvande jaget presenteras inte som ett sammanhållet subjekt. Istället framställs det som en variabel, som snabbt skiftar från ett tillstånd till et annat. Jaget framstår som öppet, blottat" (150). Men er jeg-et i *Sult* så åpent og flytende som det ofte påstås? Selv synes jeg å se et klart mønster: Alle de tilsynelatende irrasjonelle innfall styres av ønsket om å unngå ydmykelse og oppnå anerkjennelse. Han lyver på seg høye titler og stillinger og høyverdige interesser, i møte med pantelåneren, nåtleren, politimannen, den prostituerte, redaktøren, kakekokenen etcetera. Han gir til de fattige, ikke av godhet, men av selvhevdelse. Jeg er enig med Edlund i denne observasjonen: "*Sult*-berättarens maskspel präglas av en tvångsmässig drift att förstålla sig" (162). Men hvor ligger det tvangsmessige, annet enn i trangen til selvhevdelse og opprettholdelse av et truet selvbylde? Hamsun er den dårlige selvføl-

sens dikter. Som Ylajali sier til helten: "Der kan De se [...] Man kan vippe Dem blot med en liten rynke i Pannen, gøre Dem saa flad, bare ved at flytte sig lidt bort fra Dem" (Knut Hamsun, *Sult*, København 1890, 247). Om heltens språkkunst og forstillingelse kan kalles "återførtrollning", kan altså diskuteres. Men uansett er det klart at Edlunds analyse av *Sult* har et godt blick for Hamsuns ambivalens overfor det moderne.

Kapittel 5, "Återførtrollning som livsprincip: *Mysterier* (1892)", tar for seg romanen om Johan Nilsen Nagel som i romanens åpning går i land i en sørlandsby. Der setter han seg i kontakt med den sosiale eliten, markerer seg som en avstikkende og kunstnerisk personlighet, rakker ned på tidens store menn, lar seg fascinere av den handikappede outsidersiden Minutten, forelsker seg i den forlovede Dagny Kielland, frir til den eldre Martha Gude, og – når han har får avslag av dem alle – tar livet av seg ved å hoppe i havet og drukne. Ifølge Edlund en erkeromantisk gestalt. Dette er en av Hamsuns mest komplekse og omdiskuterte romaner. Hvordan tematiserer den avhandlingens hovedkategorier? Selv om dette er en småby, er det en avfortryllet og moderne verden som fremstilles, gjennomsyret av rasjonalitet og jordnær fornuft. Den vitenskapelige rasjonalitetens fremste representant i romanen er doktor Stenersen, som Nagel har flere diskusjoner med. Hvilken vinning er det om man ribber livet for all poesi, all drom, all skjønn mystikk, all løgn, spør Nagel retorisk. På side 217 skriver Edlund: "Avførtrollningen av världen framstår som just detta: det egentligas seger. Det som återstår är fantasins kraft och fiktionens potentiella möjlighet att överskrida det förfalskade, sterila och mekaniserade livet." De situasjonene hvor Nagel opplever en høyere livsintensitet, er knyttet til naturen, forelskelsen og kunsten, fortrinnsvis i form av muntlige fortellinger. "Genom att uttrycka sina kreativa förmågor söker Nagel en specifik form av sekulär magi som jag vill beskriva som en formulerad strävan efter världens återførtrollning. / Nagels ideal heter vitalism, ett insisterande på att livet bör förstås holistiskt. I självförverkligandet sker den verkliga återførtrollningen av världen" (220). Men resultatet av hans utforskning av seg selv og omverdenen blir selvdestruksjon og undergang.

Hvis Nagels handlinger kan tolkes som et forsøk på gjenfortrylling av verden, blir spørsmålet hva gjenfortryllingen består i. Når Nagel "kendte sig omsuset af sin egen Jegfølelse fra Traer og Tuer og Straa" (Hamsun, *Mysterier*, København 1892,

93), innebærer dette at han først projiserer sin jegfølelse på naturen, og deretter speiler seg i den. Er denne naturekstasen en slags narssistisk orgie, er gjenfortryllingen et narssistisk prosjekt? De regressive fantasiene er påfallende hos de mannlige hamsunske heltene.

Nagels valg av kjærlighetsobjekter er også påfallende. Han viser ingen interesse for kvinner som faktisk er tilgjengelige og interesserte, som frk. Fredrikke Andresen som kikker fascinert på han fra vinduet. Derimot satses han alt på umulige prosjekter. På side 218 heter det: "Om bindingen til Dagny utgör drömmen om samhörighet och erotisk kontakt, står Nagels erövringsförsök av Martha möjligen för en ironisk variant av föreställningen om själsfrändskap." Men representerer ikke disse kvinnene egentlig to typer morsskikkelser for Nagel? Martha Gude fremstilles som en elskelig gammel mor – snill og naiv. Nagel har ingen erotisk dragning mot henne. Det har han derimot mot Dagny, men hun er forlovet, tilhører en annen mann, slik en ung mor også gjør for det lille barnet. Det kan synes som om det er et ødipalt drama som utspiller seg her.

Hvorfor tar Nagel livet av seg? Han får avslag hos både Dagny og Martha. Men den utløsende faktoren ser ut til å ligge i et annet avslag, nemlig *avslaget fra Minutten* om å ta imot konvolutten med penger – etter at Nagel har beskyldt ham for å være en skurk. Hva representerer Minutten? Avfortrylling og uegentlighet? Det er overraskende at Edlund ikke skriver om forholdet mellom Nagel og Minutten, som er så sentralt i *Mysterier*.

Når Nagel skal formulere hvem som har størst verdi for ham, sier han at "den er størst, som har tilført Tilværelsen mest Grundverdi, mest positiv Profit. Den store Terrorist er størst, Dimensjonen, den uhørte Donkraft som vejer Kloder op" (*Mysterier*, 71). I avhandlingen kommenteres dette slik: "Nagel främhever ett grundvärde, en egenskap som definieras bortom det kvantifierbaras kronor och ören. Insikten om det kvalitativas företräde kvalificerar den utvalda människan, gör henne subjektivt medveten om livets värde" (209). Men er det ikke påfallende at Nagel her bruker et økonomisk vokabular: grunnverdi, profitt? Er han fanget i rasjonalitetens jernbur, også når han prøver å bryte ut av det?

Den sterkeste av Edlunds analyser er etter min mening analysen av *Pan*. Her kommer begrepet "återførtrollning" virkelig til sin rett. Kapittel 6, "Den ambivalenta förtrollningen: *Pan* (1894)", omhandler romanen om løytnant Thomas Glahn, hans

sommer i Nordland i 1855, hans ulykkelige kjærlighetsforhold til Edvarda Mack, og hans død under en jakttur i India fire år senere, i realiteten et arrangert selvmord. Hoveddelen av boken er en første-personsfortelling, mens beretningen om Glahns død er fortalt av jaktkameraten. Ikke minst på grunn av sin lyriske, suggestive stil har *Pan* blitt lest som en høysang til naturen og kjærligheten, men i likhet med de fleste moderne kritikere avviser Edlund at romanen er en hyllest til en panteistisk livsfølelse. Den tolkes snarere om et mislykket forsøk på gjenfortrylling, iscenesatt av en helt som har flyktet fra det sosialt kompliserte bylivet og militærlivet. I stedet prøver han å bli en "skogens sønn", og han beruser seg på skogen og havet og erotiserte naturfantasier. Dette prosjektet mislykkes idet han opplever en draging mot Edvarda, datter av den lokale matador på handelsstedet Sirilund. Glahn behersker ikke det sosiale spillet, han lever ikke opp til hennes forventninger om å være både jeger og gentleman, og hun lever ikke lever heller ikke opp til hans ridder-romantiske fantasier om den uoppnåelige fruen. Modernitetens representanter er Mack, doktoren og baronen med vitenskapelige ambisjoner. Glahn er jegeren, vitalisten, forførereren, drømmeren. Men han er også en forteller, som gjennom nedskrivningen av hendelsene to år senere prøver å gjenskape stemningen og livsintensiteten han opplevde i Nordland. Som Edlund skriver på side 252: "Världen återfår sin förtrollning när Glahn mostandslöst gör den omgivande naturens rytmer till sina egna. Det egna jaget, stämt likt ett musikinstrument, 'klinger med' i stillheten. Genom skriften söker berättaren skapa det 'Fantasiens fortryllede Land' Edvard Brandes talat om i sin anmälan av romanen." *Forutsetningen* for denne skapende fantasien, den kunstneriske produktiviteten, er imidlertid en opplevelse av dissonans, distanse, konflikt. Og når fortellingen tar slutt, er det ingenting igjen, annet enn desillusjon og selvmord. Edlund har et sikkert grep om Glahns forhold til både Edvarda og Eva, og han får godt frem forholdet mellom sentimentalitet og brutalitet, som til slutt ender med Evas død. Men hvorfor går det egentlig galt mellom Glahn og Edvarda? Edlund skriver på side 258 at Glahn drar seg unna kjærlighetens fullbyrdelse og bryter den erotiske förtrollningen? Når hun spør om det, gir han et merkelig svar: "Fordi det er så sent ... Nu lukker de hvite blomster seg igjen, solen stå opp, dagen kommer" (259). Men den kjøper vi ikke. *Hvorfor* avviser han henne nettopp idet hun gir seg hen til ham med kropp og

sjel? Har det noe å gjøre med at hun nettopp har fortalt at hennes far – og hele Sirilunds farsfigur – Mack skal ut på reise? Farsfiguren Mack og skogens sønn konkurrerer om samme kvinne Eva, og når Glahn vinner henne, hevner Mack seg. Men som Atle Kittang har påpekt (i artikkelen "Hamsun, *Pan* og Paris"), er det kanskje også den allestedsnærværende Faren som sørger for at Edvarda blir uoppnåelig, urørlig, og dermed kan fungere som et objekt som konstant lader Glahn med en erotisk følelse, som han igjen kan projisere på naturen? Edlund skriver: "Glahn måste lik Orfeus prisge sin kärlek för att kunna skapa ett konstverk av sitt offer" (262).

Hva slags romaner er det så Hamsun har skrevet? Er det kunstneriske forsøk på gjenfortrylling av en avfortryllet verden, eller er de tvert imot desillusjonsromaner som handler om gjenfortryllingens umulighet? Det svarer ikke Edlund på, men ut fra avhandlingen som helhet kan man få inntrykk av at disse prosjektene lever side om side.

Avhandlingen *Modernitet og myt* har både styrker og svakheter. Ofte sitter man igjen med spørsmål man gjerne skulle hatt svar på. Men det som slår meg etter å ha lest den på ny, er at man ikke stiller seg likegyldig til den. Det tror jeg skyldes at Edlund har lyktes i å finne et begrepspar som får frem noe vesentlig i den tidlige Hamsuns romankunst. "Avförtrollning" og "återförtrollning" er gode kategorier å tenke med – og mot. Så kan man heller diskutere hva de presist skal fylles med.

Bjarne Markussen

Arne Florin, *Hur leva sitt liv? Om livshållning och retorik i Claes Hylingers författarskap*. Institutjonen för kultur och estetik, Stockholms universitet. Stockholm 2016.

Det är mer sällan samtida författarskap blir föremål för akademisk oppvakning. Kanske har Hans-Georg Gadamer's ord om att tiden gradvis silar bort de fördomar som ställer sig mellan oss och verket i våra uttolkningar och att samtida verk därför ofta blir svåra att få grepp om lagt locket på för en belysning av vår samtidskultur – i varje fall betraktad utifrån en vetenskaplig horisont. Arne Florin har med sin avhandling *Hur leva sitt liv? Om livshållning och retorik i Claes Hylingers författarskap* trotsat Gadamer's bud och tagit ett grepp om Claes